TEZAURUL DE MONEDE GRECEŞTI ŞI ROMANE DESCOPERIT LA TISA (JUDEŢUL HUNEDOARA) ÎN 1872

Iudita Winkler

Depozitul monetar pe care-l prezentăm în cele ce urmează este considerat în literatură ca fiind descoperit în 1873, deşi prima informaţie tipărită se găseşte în fascicolul 4, 1872 al revistei *Archaeologiai Értesítő*, VI[1] (dar deoarece fascicolele 1—6 din 1872 şi 7—17 din 1873 constituie un singur volum, unde paginile sînt numerotate în continuare, datarea s-a făcut după anul scris pe coperta volumului[2]).

La rubrica *„Diverse“* figurează următoarea informaţie: „În judeţul Hunedoara, în hotarul satului Tisa (Tisza), un român răsturnînd brazdele cu plugul, a găsit o oală cu bani de argint. Conducerea comunei a luat măsuri ca tezaurul descoperit să fie dus la Deva, de unde subprefectul judeţului l-a trimis la Ministerul de Finanţe [de aci a fost transferat apoi la Muzeul Naţional Maghiar din Budapesta]. În oală erau 50 de monede mari de argint în cea mai perfectă stare de conservare, purtînd fiecare legenda: „Herakleos Soteror (sic!) Thaison (sic!)“, precum şi 902 monede romane republicane“[3].

Această notă succintă a fost întocmită desigur de un nespecialist înainte ca tezaurul să fi ajuns la Muzeul Naţional Maghiar. Redactarea trebuie să fie anterioară lunii noiembrie, căci fascicolul 4 poartă data de 1 decembrie 1872. Depozitul a putut fi scos la iveală atît în timpul aratului de primăvară, cît şi al celui de toamnă (acest detaliu ar putea fi verificat în arhiva Ministerului de Finanţe).

Articolul lui E. A. Bielz despre monedele dacilor cuprinde date mai amănunţite cu privire la compoziţia tezaurului: „Este demn de remarcat că, într-un bogat tezaur monetar descoperit în acest an (1873) la Tisa (lîngă Deva), au fost găsite împreună şi în acelaşi timp peste 50 de tetradrahme thasiene cu aproape 1000 de monede romane de argint din epoca republicană şi imperială.“ În nota referitoare la acest pasaj autorul face precizarea: „Din acestea au ajuns la Budapesta, în Muzeul Naţional Maghiar, pentru clasificare şi alegere 50 de monede thasiene, cu diferite

[1] *ArchÉrt*, VII, 1873, p. 70—71.

[2] A fost scăpată din vedere indicaţia comitetului de redacţie, în *ArchÉrt*, VI, 1872, p. 1, nota*, care anunţase hotărîrea sa ca, începînd cu nr. VI, 1872, pentru a informa mai repede pe cititori, numerele revistei să nu mai includă în mod obligatoriu materialul unui an, ci extensiunea fiecărui volum să fie limitată la 20 de coli de tipar, indiferent de perioada de timp pe care o cuprinde. Astfel volumul VII începe din 15 octombrie 1872 şi se termină cu nr. 17 din 15 decembrie 1873.

[3] *ArchÉrt*, VII, 1873, p. 70—71.

monograme, două monede barbare de argint, 19 monede din Apollonia, 37 de bucăţi din Dyrrhachium, 837 de monede romane familiare (republicane) şi 11 denari, emisiuni ale împăraţilor romani"[4].

În cadrul aceleiaşi lucrări este dată deci o relatare mai sumară în text şi una mai amplă în notă. Această situaţie neobişnuită se datorează probabil faptului că Bielz a aflat despre descoperirea tezaurului în timp ce redacta articolul; apoi, ducîndu-se la Deva sau tot din sursă indirectă, a aflat numărul „precis" al monedelor trimise la Budapesta şi a introdus aceste cifre — poate chiar în timpul corecturii — într-o notă. Eroarea în ceea ce priveşte indicarea anului provine fie din informaţia iniţială, fie dintr-a autorului.

Dacă adunăm cifrele date în notă, constatăm că numărul de monede emise în Dyrrhachium şi Apollonia împreună cu al denarilor romani din epoca republicană şi imperială se ridică la 904 bucăţi; se apropie, aşadar, de cifra dată în *Archaeologiai Értesitő* pentru denarii romani republicani. Nu se poate stabili dacă diferenţa dintre numărul (de circa 1000) de piese menţionat în text şi cel indicat în *Archaeologiai Értesitő* şi în nota lui Bielz (904 bucăţi) reflectă o pierdere a unei părţi din tezaur în perioada pînă cînd oficialităţile au întocmit formele necesare, pentru ca tezaurul să fie dus la Budapesta sau avem a face cu o simplă rotunjire a numărului.

Din faptul că, într-un studiu în care şi-a propus să categorisească imitaţiile de tetradrahme emise de dacii din Transilvania, Bielz n-a precizat ce tipuri reprezentau cele două monede barbare, rezultă evident că el n-a văzut piesele descoperite la Tisa. Datele sale privind compoziţia tezaurului sînt — după cum am văzut — mai complete decît cele din *Archaeologiai Értesitő* (la care nici nu face trimitere) şi nu coincid cu cele de la Cabinetul numismatic din Budapesta, indiciu că el a primit informaţiile despre compoziţia tezaurului de la vreun cărturar sau chiar de la un funcţionar care a lucrat la clasificarea lor pentru întocmirea formelor de expediere.

Faptul că avem două relatări din surse diferite, în care se relevă că toate monedele au fost găsite împreună, exclude orice dubiu ce s-ar putea ridica în legătură cu unitatea tezaurului[5].

Cifrele date de Bielz (preluate de Gooss[6]) se găsesc şi la G. Téglás; de asemenea, şi anul 1873 ca dată a descoperirii. În privinţa locului de unde provine tezaurul, indicaţiile nu sînt destul de clare: „*Tisa*. Lîngă satul situat faţă în faţă cu Tisa, în 1873, cu ocazia lărgirii porţiunii de drum de lîngă Mureş . . . muncitorii au găsit monede . . . "[7]. Autorul indică deci la început satul Tisa, iar pe urmă vorbeşte despre „satul situat faţă în faţă" cu el. Dar dacă Téglás n-ar fi considerat totuşi că depozitul provine din hotarul localităţii Tisa, era de prisos să introducă această loca-

---

[4] E. A. Bielz, în *AVSL*, XI, 1873, p. 466—467 şi nota*.

[5] Un atare dubiu a fost exprimat de R. Forrer, *Keltische Numismatik der Rhein- und Donaulande*, Strassburg, 1908, p. 226, nota 1; combătut de M. Macrea — I. Berciu, în *Apulum*, I, 1939—1942, p. 196, nota 22 şi de C. Moisil, în *CNA*, XVII, 1943, p. 161, nr. 25; idem, în *Balcania*, VII, 1, 1944, p. 17, nr. 25.

[6] C. Gooss, în *AVSL*, XIII, 1876, p. 258; XIV, 1877, p. 69, 71, 74.

[7] G. Téglás, în *Hunyadvm.Tört.Rég.Társ.Évk.*, V, 1889, p. 62, nr. 23.

litate în lista celor unde s-au găsit antichităţi, ci ar fi trebuit să precizeze numele satului unde s-a descoperit, după informaţiile sale, tezaurul.

După cum se vede, relatarea diferă de cele precedente şi în privinţa împrejurărilor descoperirii. Nu avem niciun motiv să presupunem că atît nota din *Archaeologiai Értesitő*, avînd la bază informaţia oficialităţilor despre condiţiile descoperirii, cît şi precizările lui Bielz ar fi neveridice. De altfel, în lucrările anterioare, precum şi în cele ulterioare, G. Téglás a plasat tezaurul tot la Tisa[8].

Nu este probabil ca Téglás să fi stabilit, după două decenii, mai precis condiţiile şi punctul descoperirii. Mai verosimilă pare presupunerea că au fost două acţiuni concomitente: în 1872, in timp ce se lărgea drumul de lîngă Mureş (situat faţă în faţă cu satul Tisa), un ţăran a găsit cu ocazia aratului oala cu monedele şi de aici confuzia în memoria localnicilor, de la care şi-a cules Téglás informaţiile.

Aceste controverse de amănunt privind împrejurările în care s-au descoperit monedele nu influenţează însă întru nimic valoarea documentară a tezaurului.

Nefiind publicată pînă în prezent, descoperirea de la Tisa figurează în repertorii şi în studiile despre diferitele probleme de numismatică şi de istorie conform datelor indicate de E. A. Bielz, făcîndu-se uneori referiri la informaţia din *Archaeologiai Értesitő*[9], unde, după cum am văzut, lipseşte unul din factorii cei mai importanţi pentru încadrarea cronologică a tezaurului, şi anume, lista împăraţilor în timpul domniei cărora s-au emis denarii. De aceea a rămas neprecizabilă data *postquem* la care s-a încheiat strîngerea monedelor din acest depozit.

Cu toate că nu s-a procedat la publicarea tezaurului, piesele au fost determinate după manualele uzitate în ultimul pătrar al secolului trecut (*Mionnet*[10], *Mommsen*[11], *Cohen*[12]) şi înregistrate în volumul manuscris

---

[8] Idem, în *Ért.Erd.Múz.Egy.Orv.Term*..., XII (partea a II-a), 1887, p. 56—58, nr. 1; idem, în *Erd.Múz.*, IV, 1887, p. 145; XV, 1899, p. 435; idem, *Hunyadvármegye története*, I, Budapest, 1902, p. 9—10; idem, *Ung.Rev.*, IX, 1889, p. 328; idem, în *Bány.Koh.Lap.*, XXXVI, 2, 1903, p. 500.

[9] G. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, Bucureşti, 1880, p. 494, 497; S. Rákóczy, în *Bány.Koh.Lap.*, XXXIX, I, 1906, p. 469, 471; T. Ortvay, *Temesvármegye és Temesvár város története, A legrégibb időktől a jelenkorig*, I, Pozsony, 1896, p. 341—342; I. Marţian, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, Bistriţa, 1920, p. 39, nr. 688; L. Ruzicka, în *BSNR*, XVII, 1922, p. 51; V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 611, 613; Oct. Floca şi V. Şuiaga, *Ghidul judeţului Hunedoara*, Deva, 1936, p. 113; P. S. Noe, *A Bibliography of Greek Coin Hoards*, în *Num.Notes and Monographs*, 78, New York, 1937, p. 292; vezi şi supra nota 5; B. Mitrea, în *Ephemeris Dacoromana*, X, 1945, p. 64, nr. 4, p. 88, nr. 18, p. 106, nr. 43; M. Roska, în *ESA*, XII, 1938, p. 160; idem, *Repertorium*..., p. 284, nr. 45; I. Winkler, în *Jahrbuch für Num. und Geld.*, XVII, 1967, p. 154, nr. 157.

[10] T. E. Mionnet, *Description des médailles grecques et romaines*, I—VI şi suplimentele = S. I—IX, Paris, 1807—1837 = Mionnet.

[11] Th. Mommsen, *Geschichte des römischen Münzwesens*, Berlin, 1860 = Mommsen.

[12] H. Cohen, *Description des monnaies frappées sous l'empire romain communément appelées médailles impériales*, I—IV, Paris, 1852—1862 = Cohen.

Tezaure monetare[13]. (Acest volum ne-a fost pus la dispoziţie de colega dr. Bíróné Sey Katalin, iar conducătorul Cabinetului numismatic dr. Huszár Lajos ne-a permis să publicăm toate descoperirile monetare din Transilvania, păstrate sau înregistrate la Cabinetul numismatic din Budapesta. Le aducem cele mai călduroase mulţumiri pentru sprijinul acordat.)

Pe baza datelor din *Tezaure monetare*, putem cunoaşte structura tezaurului de la Tisa şi să precizăm tipurile şi cronologia pieselor (vezi tabelele I—V).

TABELUL I

TETRADRAHME THASIENE

Nr. crt.	Monogramă	Bibliografie	Nr. de piese
1.	M (cu bară transversală)	Mionnet, I, 435/36	40
2.	H P (în ligatură)	Idem, I, 435/39	6
3.	M	Idem, I, 435	3
4.	—	Ibidem	1
5.	—	„Barbarizat"	2
		TOTAL	52

TABELUL II

DRAHME EMISE LA DYRRHACHIUM

Nr. crt.	Numele magistraţilor		Bibliografie	Nr. de piese
1.	Ἀλκαῖος	Νααρχίδα	Mionnet, S., III,331/133	1
2.	Αντί(οχος)	Λύκου	Idem, II, 38/92	1
3.	Ἀρχιμήδης	Λυσίππου	Idem, S., III, 333/150	1
4.	Εὔπορος	Ἀριστάρχου	Idem, II, 39/101	1
5.	Ευ [. . .] ?	?	Idem, S., III, 335	1
6.	Ἐχέφρων	Ζωπύρου	Idem, II, 38/98	1
7.	Ἡρόδοτος	Παρμενισκου	Idem, S., III, 336/173	1
8.	Θεόδοτος	Φίλωνος	Idem, II, 39/106	1
9.	Κέρδων	Νικύλλου	Idem, S., III, 338/184	1
10.	Λεωνίδας	Φανίσκου	Idem, S., III, 339/195	1
11.	Μαχάτας	Ἀριστομάχου	Idem, S., III, 339/198	1
12.	Μαχάτας	Ἑορταίου	Idem, II, 40/114	2
13.	Μαχάτας	Ζωπύρου	Idem, II, 40/118	1
14.	Μαχάτας	Νεβρίσκου	Idem, S., III, 339/200	1
15.	Νίκανδρος	Γοργῆνος	Idem, S, III, 341/220	1
16.	Ξένον	Δαμῆνος	Idem, II, 41/133	1
17.	Ξένον	Φιλλία	Idem, II, 42/137	4
18.	Ξένον	Φιλοδάμου	Idem, II, 42/135	1

[13] *Éremleletek*, 1867—1899, nr. 127/1873.

Nr. crt.	Numele magistraţilor		Bibliografie	Nr. de piese
19.	Περιγένης	Κλειτορίου	Idem, S., III, 344/241	1
20.	Στρατόνικος	Αριστομένεος	Idem, III, 345/248	1
21.	Φίλων	Νικύλλου	Idem, II, 42/145	1
22.	Φιλώτας	'Ασκλάπου	Idem, II, 42/140/1	1
23.	Φιλώτας	Δαμῆνος	Idem, 42/141	1
24.	Φιλώτας	Ζωπύρου	Idem, S., III, 347/268	2
25.	Tipuri neprecizate			3
			TOTAL	32

Simboluri se găsesc pe următoarele piese: nr. 7, sus, capul soarelui; nr. 9, în faţă, cornul abundenţei; în exergă, un şarpe în jurul unui baston; sus, un cocoş; nr. 10, sus, un cap uman; în faţă, un ciorchine de struguri şi spice; nr. 11, în spate, o măciucă; în exergă, tridentul; nr. 13, sus, capul soarelui; în exergă, bufniţa; nr. 16, în cîmp, spice; în exergă un ciorchine de strugure; nr. 17, sus, bonetele Dioscurilor; în cîmp, spice şi o faclă: nr. 18, sus, un vultur; în exergă, un cîine în goană; nr. 21, sus, capul soarelui; nr. 22, în cîmp, spice; nr. 23, în cîmp, spice şi un ciorchine de strugure.

TABELUL III

DRAHME EMISE ÎN APOLLONIA

Nr. crt.	Numele magistraţilor		Bibliografie	Nr. de piese
1.	Αρίστην	Ψύλλου	Mionnet, II, 29/5	1
2.	'Αρίστων	Λυσῆννος	Idem, II, 29/6	2
3.	Θεόδοτος	'Αρχή	Idem, S., III, 315/14	1
4.	Νικασίων	''Αλκωνος	Idem, II, 30/16	1
5.	Σιμίας	Αὐτοβούλου	Idem, S., III, 316/25	1
6.	Σωτέλης	Θεροία	Idem, S., III, 316/27	1
7.	Φαλακρός	Ζωπύρου	Idem, II, 30/27	2
8.	Φιλιστίων	Κερκίνου	Idem, S., III, 317/33	2
9.	Numele magistratului şters		Idem, S., III, 317	1
10.	Numele magistraţilor complet şters			7
			TOTAL:	19

Nici o piesă n-are simbol; nr. 6 e un tip *incus*.

DENARI ROMANI REPUBLICANI

Nr. crt.	Numele magistratului monetar	Bibliografie		Datarea Grueber[14]	Nr. de piese
		Mommsen	Babelon*		
1.	Fără nume de magistrat	479/2	I,39/1–2	Roma,217–197 î.e.n.	9
2.	Fără nume de magistrat	482/7	I,40/5	Roma,217–197 î.e.n.	1
3.	Fără nume de magistrat	480/3	I,40/6	Roma,217–197 î.e.n.	4
4.	Maximus ?	501/43	I,53/32	Roma,217–197 î.e.n.	1
5.	C. Terentius Varro	504/51	II,480/2	Roma,217–197 î.e.n.	1
6.	Todillus	497/29	I,55/35	Roma,196–173 î.e.n.	1
7.	Spurius Afranius	505/54	I,135/1	Roma,172–151 î.e.n.	3
8.	M. Atilius Saranus	506/56	I,229/9	Roma,172–151 î.e.n.	1
9.	P. Cornelius Sulla	510/68	I,387/1	Roma,172–151 î.e.n.	4
10.	L. Cupiennius	510/69	I,444/1	Roma,172–151 î.e.n.	1
11.	L. Furius Purpureo	512/75	I,522/13	Italia,172–151 î.e.n.	5
12.	C. Iunius C.f.	513/78	II,101/1	Roma,172–151 î.e.n.	3
13.	M. Iunius Silanus	514/79	II,104/8	Roma,172–151 î.e.n.	1
14.	C. Maianius	515/82	II,166/1	Roma,172–151 î.e.n.	1
15.	Q. Marcius Libo	515/84	II,181/1	Roma,172–151 î.e.n.	1
16.	Pinarius Nata	517/90	II,303/2	Roma,172–151 î.e.n.	3
17.	L. Saufeius	519/96	II,421/1	Roma,172–151 î.e.n.	6
18.	C. Scribonius Curio	503/48	II,424/1	Roma,172–151 î.e.n.	1
19.	C. Terentius Lucanus	554/164	II,483/10	Roma,172–151 î.e.n.	2

* Babelon=E. Babelon, *Description historique et chronologique des monnaies de la République Romaine*..., I—II, Paris — Londres, 1885—1886.

[14] H. A. Grueber, *Coins of the Roman Republic in the British Museum*, I—III, London, 1910 = Grueber.

Nr. crt.	Numele magistratului monetar	Bibliografie		Datarea Grueber	Nr. de piese
		Mommsen	Babelon		
20.	P. Aelius Paetus	505/53	I,110/3	Roma,150—125 î.e.n.	2
21.	M. Aurelius Cotta	532/126	I,241/16	Roma,150—125 î.e.n.	1
22.	M. Baebius Q.f. Tampilus	507/59	I,254/12	Roma,150—125 î.e.n.	8
23.	M. Fannius C.f.	546/148c	I,491/1	Italia,150—125 î.e.n.	8
24.	Cn. Gellius	543/144	I,535/1	Roma,150—125 î.e.n.	1
25.	Cn. Lucretius Trio	514/81	II,151/1	Roma,150—125 î.e.n.	5
26.	Q. Minucius Rufus	516/87	II,227/1	Italia, 150—125 î.e.n.	3
27.	M. Papirius Carbo	517/88	II,289/7	Italia, 150—125 î.e.n.	9
28.	C. Plutius	518/92	II,329/1	Italia, 150—125 î.e.n.	3
29.	Sex. Pompeius Fostulus	551/159	II,336/1	Roma,150—125 î.e.n.	3
30.	C. Porcius Cato	518/94	II,368/1	Italia, 150—125 î.e.n.	5
31.	C. Renius	519/95	II,399/1	Roma,150—125 î.e.n.	3
32.	Aulus Spurilius	520/98	II,465/1	Roma,150—125 î.e.n.	1
33.	C. Titinius Gadaeus	529/119	II,495/7	Roma,150—125 î.e.n.	1
34.	L. Trebanius	554/165	II,500/1	Roma,150—125 î.e.n.	1
35.	C. Valerius C.f. Flaccus	529/120	II,510/7—8	Roma,150—125 î.e.n.	1
36.	C. Aburius Geminus	521/101	I,94/1	Roma,124—103 î.e.n.	2
37.	M. Aburius M.f. Geminus	521/102	I,96/6	Roma,124—103 î.e.n.	1
38.	L. Antesius Gragulus	522/103	I,146/9	Roma,124—103 î.e.n.	3
39.	M. Calidius, Q. Metellus, Cn. Fulvius	538/133	I,271/35	Italia, 124—103 î.e.n.	5
40.	C. Cassius Longinus	538/134	I,325/1	Roma,124—103 î.e.n.	1

Nr. crt.	Numele magistratului monetar	Bibliografie		Datarea Grueber	Nr. de piese
		Mommsen	Babelon		
41.	Cn. Domitius, M. Silanus, Q. Curtius	541/139a	I,449/1 I,450/4	Italia, 124—103 î.e.n.	4
41a.		541/139b	I,450/2		3
42.	Con. Domitius Ahenobarbus	523/105	I,460/7	Roma,124—103 î.e.n.	1
43.	P. Maenius Antiaticus M.f.	546/148a	II,164/7	Roma,124—103 î.e.n.	2
44.	M. Marcius Manii f.	524/107	II,185/8	Roma,124—103 î.e.n.	4
45.	M. Porcius Laeca	526/113	II,369/3	Italia, 124—103 î.e.n.	5
46.	T. Quinctius Flamininus	527/115	II,392/2	Roma,124—103 î.e.n.	1
47.	M. Vargunteius	537/132	II,525/1	Roma, 102 î.e.n.	1
48.	Q. Fabius Labeo	541/140	I,480/1	Italia, 102—100 î.e.n.	4
49.	M. Tullius	554/166	II,503/4	Italia, 102—100 î.e.n.	2
50.	T.Cloulius	562/179	I,360/1	Roma, 101 î.e.n.	3
51.	M. Acilius M. f.	530/123	I,103/4	Roma, 100 î.e.n.	2
52.	L. Calpurnius Piso Caesoninus	560/175	I,288/5	Roma, 100 î.e.n.	1
53.	L. Opeimius	525/110	II,273/12	Roma, 99—95 î.e.n.	1
54.	L. Postumius Albinus	526/114	II,377/1	Roma, 99—95 î.e.n.	1
55.	A. Postumius Albinus Sp.	558/173e	II,379/4	Roma, 99—95 î.e.n.	2
55a.		558/173d	II,379/5		1
56.	M. Cipius M.f.	539/135	I,341	Italia, 99—94 î.e.n.	18
57.	P. Licinius Nerva	544/146	II,129/7	Italia, 99—94 î.e.n.	1
58.	M. Sergius Silus	553/162	II,442	Italia, 99—94 î.e.n.	9
59.	L. Flaminius Cilo	542/142	I,495/1	Italia, 99—94 î.e.n.	14

Nr. crt.	Numele magistratului monetar	Bibliografie		Datarea Grueber	Nr. de piese
		Mommsen	Babelon		
60.	Q. Marcius Pilipus	547/151	II,186/11	Roma, 94 î.e.n.	3
61.	Fără nume de magistrat	530/121	I,72/176	Italia, 93—92 î.e.n.	1
62.	C. Serveilius M.f.	553/163	II,444/1	Italia, 93—92 î.e.n.	3
63.	M.Fourius L.f. Philus	564/183	I,525/18	Italia, 93—92 î.e.n.	8
64.	Tib. Veturius	555/169	II,535/1	Italia, 93—92 î.e.n.	2
65.	M. Aurelius Scaurus	573/199a	I,243/20	Roma, 92 î.e.n.	1
66.	L. Pomponius Cn. f.....	573/199d	I,465/18	Roma, 92 î.e.n.	1
67.	Man. Aemilius Lepidus	531/124	I,118/7	Italia, 91 î.e.n.	5
68.	C. Claudius Pulcher	562/178	I,345/1	Roma, 91 î.e.n.	8
69. 69a.	Ap. Claudius, Titus Mallius, quaestores urbani	561/177a 561/177b	I,347/2 I,347/4	Roma, 91 î.e.n.	17 12
70.	Cn. Cornelius Blasio	563/181	I,397/20	Italia, 91 î.e.n.	9
71.	L. Cornelius Scipio Asiagenus	575/201	I,399/24	Roma, 91 î.e.n.	1
72.	L. Memmius L.f. Galeria	575/202	II,214/2	Roma, 91 î.e.n.	3
73.	C.Sulpicius C.f.	576/203	II,471/1	Roma, 91 î.e.n.	1
74.	M.Herennius	565/185	I,539/1	Roma, 91 î.e.n.	3
75.	L. Appuleius Saturninus	557/171	I,208/1	Roma, 90 î.e.n.	7
76. 76a.	C. Coilius Caldus	563/180a 563/180b	I,369/2 I,369/3	Roma, 90 î.e.n.	4 1
77.	L. Iulius L.f. Caesar	567/187	II, 5/4	Roma, 90 î.e.n.	4
78.	M. Lucilius Rufus	578/206	II,150	Roma, 90 î.e.n.	3
79.	Q. Lutatius Cerco	545/147	II,157/2	Italia, 90 î.e.n.	2

Nr. crt.	Numele magistratului monetar	Bibliografie		Datarea Grueber	Nr. de piese
		Mommsen	Babelon		
80.	L. Memmius	567/188	II,213/1	Italia, 90 î.e.n.	1
81.	Q. Minucius Thermus M.f.	568/189	II,235/1	Italia, 90 î.e.n.	3
82.	P. Porcius Laeca	552/161	II,370/4	Italia, 90 î.e.n.	3
83.	M. Porcius Cato	572/197	II,371/5	Italia, 90 î.e.n.	1
84.	L. Thorius Balbus	569/193	II,488/1	Roma, 90 î.e.n.	2
85.	L. Valerius Flaccus	570/194	II,512/11	Italia, 90 î.e.n.	1
86.	C. Allius Bala	556/170	I,110/4	Roma, 89 î.e.n.	5
87.	L. Caecilius Metellus	558/173a	I,277/45	Italia, 89 î.e.n.	2
88.	C. Fundanius Quaestor	565/184	I,515/1	Roma, 89 î.e.n.	2
89. 89a.	C. Poblicius Malleolus	558/173b 558/173c	II,331/3 II,333/8	Italia, 89 î.e.n.	2 4
90.	L. Sentius C.f.	579/207	II,437/1	Roma, 89 î.e.n.	1
91.	P. Servilius M.f. Rullus	579/208	II,450/14	Roma, 89 î.e.n.	6
92.	L. Calpurnius Piso Frugi	580/209	I,290/291	Roma, 88 î.e.n.	38
93. 93a.	D. Iunius Silanus L.f.	581/210a 581/210b	II,108/17 II,109/19	Roma, 88 î.e.n.	27 2
94.	C. Marcius Censorinus	606/233a-b	II,191/18-19	Roma, 87 î.e.n.	5
95.	L. Memmius L.f. şi C. Memmius L.f.	597/226	II,216/8	Roma, 87 î.e.n.	9
96.	Q. Titius	583/213	II,490/15 491/2	Roma, 87 î.e.n.	23
97. 97a. 97b.	L. Titurius L. f. Sabinus	584/214a 584/214b 584/214c	II,497/1 II,498/4 II,499/6	Roma, 87 î.e.n.	15 10 11
98.	C. Vibius C.f. Pansa	589/215	II,538/1 II,539/2	Roma, 87 î.e.n.	52

Nr. crt.	Numele magistratului monetar	Bibliografie		Datarea Grueber	Nr. de piese
		Mommsen	Babelon		
99.	Cn. Cornelius Lentulus P.f. Marcellinus	605/232	I,415/30	Roma, 86 î.e.n.	27
100.	M. Fannius, L. Critonius	592/223	I,443/1	Roma, 86 î.e.n.	2
101.	L. Rubrius Dossenus	603/231	II,406/1	Roma, 86 î.e.n.	27
102.	L. Iulius Bursio	592/222	II, 6/5	Roma, 85 î.e.n.	13
103.	P. Fourius Crassipes	608/237a	I,526/9	Roma, 85 î.e.n.	2
104.	C. Licinius L.f. Macer	607/235	II,133/16	Roma, 85 î.e.n.	9
105.	Man. Fonteius C. f.	591/221	I,506/9	Roma, 85 î.e.n.	2
106.	Fără nume de magistrat	601/229g	I, 77/226	Roma, 84 î.e.n.	33
107.	P. Crepusius	602/230d	I,441/1	Roma, 83 î.e.n.	14
108. 108a.	L. Censorinus, P. Crepusius, C. Limetanus	602/230c 602/230a	I,441/2 I,441/3	Roma, 83 î.e.n.	15 6
109.	Q. Antonius Balbus	596/225	I,158/1	Roma, 82 î.e.n.	18
110.	C. Marius C. f. Capito	615/250	II,203/8	Roma, 82 î.e.n.	1
111.	C. Norbanus	607/236	II,259/1	Roma, 82 î.e.n.	5
112. 112a.	A. Postumius A. f. Sp. n. Albinus	617/254a 617/254b	II,381/7 II,381/8	Roma, 82 î.e.n.	1 3
113.	C. Annius Luscus	600/228a	I,140/2	Spania. 82—80 î.e.n.	4
114.	L. Manlius proquaestor	593/224a	I,411/39	Est, 82—81 î.e.n.	14
115.	C. Naevius Balbus	615/251	II,248/6	Roma, 81 î.e.n.	20
116.	Ti. Claudius Nero	613/246	I,349/5	Roma, 80 î.e.n.	12
117.	L. Papius	616/252	II,280/1	Roma, 80 î.e.n.	5
118. 118a.	L. Procilius filius	617/255a 617/255b	II,386/1 II,386/2	Roma, 79 î.e.n.	6 5

Nr. crt.	Numele magistratului monetar	Bibliografie		Datarea Grueber	Nr. de piese
		Mommsen	Babelon		
119.	Q. Caecilius Metellus Pius	557/172	I,273/38	Spania, 79–77 î.e.n.	2
120. 120a.	Q. C. Metellus Pius, imp.	612/244a 612/244b	I,275/43 I,275/44	Spania, 79–77 î.e.n.	2 3
121.	L. Cassius Q. f.	612/245	I,329/6	Roma, 78 î.e.n.	2
122. 122a. 122b. 122c.	M. Volteius M. f.	619/259a 619/259b 619/259e 619/259c	II,565/1 II,565/2 II,566/4 II,567/5	Roma, 78 î.e.n.	7 2 3 6
123.	L. Postumius At... (sau Ta...)	644/294	II,382/9	Roma, 77 î.e.n.	16
124.	L. Rutilius Flaccus	618/257	II,413	Roma, 77 î.e.n.	10
125.	L. Rustius	618/256	II,411/1	Roma, 76 î.e.n.	2
126.	Cn. Lentulus Marcellinus	611/242	I,417/54-55	Spania, 76–72 î.e.n.	1
127. 127a.	C. Egnatius Cn. f. Cn. n.	613/247 613/247c	I,473/1 I,474/2	Roma, 75 î.e.n.	1 2
128.	F. Farsuleius Mensor	614/248	I,493/1	Roma, 75 î.e.n.	2
129.	L. Cossutius C. f. Sabula	638/282	I,437/1	Roma, 74 î.e.n.	1
130.	Q. Crepereius M. f. Rocus	638/283	I,440/2	Roma, 73 î.e.n.	1
131.	Mn. Aquilius M.f.M.n.	531/125	I,212/1	Roma, 72 î.e.n.	1
132.	C. Flavius Hemicillus	653/72	I,498	Est, 43–42 î.e.n.	1
133.	Marcus Antonius		I,200 urm.	Est, 31 î.e.n.	1
134.		vezi nota 16			2
135.		tocit			1
				TOTAL	833

DENARI EMIŞI ÎN EPOCA IMPERIULUI ROMAN

Nr. crt.	Numele împăratului	Anul emiterii[15]	Bibliografie Cohen	Gradul de conservare	Nr. buc.
1.	Vespasian	75 e.n.	I, 288/154 (?)	tocită	1
2.	Hadrian	119–138 e.n.	II, 150/417	,,	1
3.	Antoninus Pius	140–143 e.n.	II, 307	,,	1
4.	Faustina Iunior	147–174 e.n.	II, 579/9	,,	1
5.	Septimius Severus	193 e.n.	III, 281/393	,,	1
6.	,, ,,	195 e.n.	III, 263/251	,,	1
7.	Caracalla	201 e.n.	III, 366/39	foarte bună	1
8.	Severus Alexander	226 e.n.	IV, 3/4	bună	4
9.	,, ,,	229 e.n.	IV, 22/165	bună	2
				TOTAL	13

Sintetizînd cifrele cuprinse în tabelele I—V, constatăm o diferenţă de şapte piese faţă de cele indicate de Bielz:

Tetradrahme thasiene	50	(tabelul I)	50 (Bielz)
Tetradrahme thasiene, imitaţii barbare	2	(tabelul I) .	2 (Bielz)
Drahme din Dyrrhachium	32	(tabelul II) .	37 (Bielz)
Drahme din Apollonia	19	(tabelul III) .	19 (Bielz)
Denari romani republicani[16]	833	(tabelul IV) .	. 837 (Bielz)
Denari romani imperiali	13	(tabelul V) .	. 11 (Bielz)
Total:	949		956

[15] Datarea monedelor s-a făcut după: M. Bernhart, *Handbuch zur Münzkunde der römischen Kaiserzeit*, Halle, 1926, p. 263; P. L. Strack, *Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts*, I—III, Stuttgart, 1931—1937; K. Pink, *Der Aufbau der römischen Münzprägung in der Kaiserzeit*, I. *Die Zeit des Septimius Severus*, in *Num. Zeit.*, N.F. XXVI, 1933, p. 31 şi urm.; idem, III. *Von Alexander Severus bis Philippus*, în *Num.Zeit.*, N.F. XXVIII, 1935, p. 16 urm.

[16] Dintre monedele republicane (vezi tabelul V), nr. 66 e un fragment, nr. 90 e perforat în cîmp, iar cele de sub nr. 134 sînt stanţate greşit.

Prin compoziţia lui, tezaurul de la Tisa constituie un unicat printre depozitele monetare din Dacia[17] (n-am întîlnit un tezaur similar nici în literatura privind descoperirile din alte părţi ale lumii antice[18]). Tezaurul este interesant şi prin faptul că monedele provin din regiuni diferite şi au fost emise într-o perioadă foarte lungă: 219 î.e.n. — 239 e.n.

El se apropie cel mai mult de tezaurul de la Hunedoara (descoperit în 1904), care cuprinde de asemenea drahme din Dyrrhachium şi Apollonia, denari romani republicani (majoritatea) şi un număr mic de denari emişi în secolul I—III e.n. Urmează un hiat şi tezaurul se încheie cu monede de bronz emise în epoca constantiniană.

Procentul cel mai ridicat din totalul monedelor (35,53%) revine emisiunilor din anii 89—85 î.e.n., urmează cele din 94—90 î.e.n. (18,24%). Emisiunile anilor 84—40 î.e.n. ating o cifră foarte apropiată de a acestora din urmă (18,12%). Din totalul monedelor republicane, 71,89% aparţin, aşadar, unei perioade de numai 15 ani. Nici una dintre perioadele de emitere anterioare şi ulterioare anilor 94—80 î.e.n. nu este reprezentată prin cantităţi considerabile de emisiuni (vezi tabelul V).

Structura tezaurului nu diferă în mod esenţial de a altor depozite ce se încheie între anii 42—40 î.e.n., căci monedele emise între anii 94—80 î.e.n. se cifrează între 69,19% şi 56,59% în următoarele tezaure: *Someşul Cald* (69,19%)[19], *Hunedoara* (62,71%)[20], *Axente Sever* (60,02%)[21], *Cerbăl* (57,01%)[22], *Satu Mare* (56,59%)[23].

Starea perfectă de conservare a tetradrahmelor thasiene, precum şi faptul că numai un denar roman republican (tabelul IV, nr. 135), trei drahme din Dyrrhachium (tabelul IV, nr. 25) şi opt din Apollonia (tabelul III, nr. 9—10) sînt menţionate ca fiind tocite arată că monedele n-au circulat pînă în secolul III e.n. În acest caz avem a face cu un tezaur format în epoca dacică, a cărui acumulare a încetat la o dată ulterioară anului 42 î.e.n. (vezi tabelul IV, nr. 132), adăugîndu-i-se apoi, în sec. III e.n., 13 denari emişi în epoca imperială. Data îngropării tezaurului n-a depăşit însă cu mult anul 229, dat fiind că moneda emisă de Caracalla este în stare foarte bună de conservare, iar emisiunile lui Severus Alexander sînt de asemenea bine păstrate. Denarii de la Vespasian pînă la Septimius Severus sînt tociţi, dar nu în aşa măsură, încît să nu fie posibilă determinarea lor. Demnă de remarcat este indicaţia despre gradul de conservare a monedelor imperiale, deoarece ea ne dă posibilitatea să

---

[17] B. Mitrea, *op. cit.*, id., *Bibliografie*... în *SCN*, III, 1960, p. 605 şi urm., IV, 1968, p. 470 şi urm.

[18] Vezi *Numizmatikai Közlöny*, I, 1921 şi urm.; *Bulletin de l'Institut d'Archéologie de Bulgarie*, IV, 1926—27 şi urm.; St. Bolin, în *Bericht Röm.Germ.Komm.*, XVIII, 1929, p. 86 şi urm.; H. J. Kellner, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Deutschland*, I, 1, *Oberbayern*, Berlin, 1960.

[19] Fr. Kenner, în *AKÖG*, XXIV, 1860 [377—384], extras VI, p. 153—160.

[20] Ö. Gohl, în *Num.Köz.*, V, 1906, p. 136—139.

[21] C. Werner, în *AVSL*, XIV, 1877, p. 1—46.

[22] H. Finály, în *Erd.Múz.*, 1874, p. 144—146; T. O(rtvay), în *ArchÉrt*, IX, 1875, p. 215—216.

[23] I. Winkler, în *Tezaure monetare din judeţul Satu Mare*, 1968, tabelul II, p. 25.

stabilim că monedele republicane au fost tezaurizate cu mult înainte de cele imperiale, căci, dacă monedele emise de Vespasian şi urmaşii săi, fiind în circulaţie de-a lungul unei perioade de circa 150 de ani, s-au tocit, cu atît mai mult ar fi fost supuse uzării monedele republicane. Putem deduce deci că tezaurul din satul Tisa s-a format în două dacă nu chiar în trei etape: *1.* secolul II—I î.e.n., cînd pătrund tetradrahmele thasiene şi drahmele din Dyrrhachium şi Apollonia; *2.* secolul I î.e.n., perioada de dominaţie a denarilor romani republicani în Dacia, şi *3.* secolul III, cînd s-au adăugat cele 13 monede de argint emise de împăraţii Romei.

Moneda republicană din seria denarilor emişi de *Marcus Antonius* în 31 î.e.n. cu numărul legiunilor, menţionată ca fiind tocită, trebuie să fi fost adăugată la tezaur într-o epocă mult ulterioară[24].

Nici data finală a monedelor republicane şi nici cea a emisiunilor imperiale nu se leagă de vreun eveniment istoric care să fi impus încetarea tezaurizării şi apoi îngroparea lui. Motivele ascunderii tezaurului trebuie să fi avut un caracter incidental. Mediul arheologic din această localitate, situată la graniţa provinciei Dacia, într-o zonă unde urmele romane sînt sporadice, nu ne oferă nici el vreun indiciu cu privire la cauzele ascunderii sau la originea etnică a posesorului, căci nu se cunoaşte de aci vreo descoperire din epocile care corespund etapelor de acumulare a tezaurului. Depozitul fiind descoperit nu departe de drumul roman, orice drumeţ putea să-şi ascundă aci banii. Dar călătorii şi comercianţii din secolul III e.n. nu purtau cu sine tetradrahme thasiene, drahme din Apollonia şi Dyrrhachium, aşa încît trebuie exclusă posibilitatea ca el să fi aparţinut unui comerciant în secolul III e.n.

Avînd în vedere faptul că din Dacia liberă cunoaştem un număr apreciabil de tezaure mixte (tetradrahme thasiene, drahme din Apollonia şi Dyrrhachium şi denari romani republicani), credem că acest tezaur putea aparţine unui dac, reprezentînd averea sau o parte din averea sa, transmisă din generaţie în generaţie[25].

Cauzele pentru care posesorii tezaurului de la Tisa şi ai celui de la Hunedoara nu şi-au sporit avutul numerar rămîn în domeniul ipotezelor. Sigur e că cei 13 denari emişi în perioada de la Vespasian pînă la Severus Alexander n-au fost acumulaţi treptat, ci au constituit numerarul curent al posesorului.

Existenţa a două tezaure în Provincia Dacia cu un nucleu compact din perioada 94—80 î.e.n., la care se adaugă un număr mic de monede de argint din secolul I—III e.n., ne îndeamnă să credem că nu avem de-a face cu un simplu joc al întîmplării. Structura tezaurului fie că se datorează păstrării cu preferinţă a monedelor vechi şi transmiterii lor timp îndelungat pentru valoarea argintului (în Caria este cunoscută

---

[24] Problema căilor de pătrundere a monedelor emise de Marcus Antonius în Dacia a suscitat numeroase discuţii, aşa încît nu mai e cazul să ne oprim asupra ei, vezi M a r i a G h i ţ e s c u, în *SCIV*, XIX, 4, 1968, p. 655 şi urm.; C. D a i c o v i c i u, în *Steaua*, XX, 2, 1969, p 100—101; D. P r o t a s e, în *SCIV*, XXI, 1970, p. p. 145—152 şi nota 19.

[25] M. M a c r e a, în *AISC*, III, 1936—1940, p. 229 urm.; D. P r o t a s e, în *Congresso Internazionale di Numismatica*, II, 1965, p. 430; i d e m, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, Bucureşti, 1966, p. 99.

în secolul III e.n. specificarea de ἀρχαῖα δηνάρια[26] iar în Egipt se face distincţie între παλαιὸν νόμισμα şi καινὸν νόμισμα[27]; acestea arată că în Orient se foloseau încă în secolul III e.n. monede foarte vechi), fie că reflectă situaţia economică a dacilor, care îşi menţin averea mobilă, fără a avea însă posibilitatea s-o sporească, ceea ce concordă şi cu faptul că numerarul de care dispun în secolul III e.n. este nesemnificativ. El e totuşi suficient pentru a ne arăta că ei continuă să participe la viaţa economică a provinciei romane.

DER 1872 IN TISA (BEZ. HUNEDOARA) ENTDECKTE HORT GRIECHISCHER UND RÖMISCHER MÜNZEN

ZUSAMMENFASSUNG

In der Fachliteratur ist 1873 als Fundjahr für diesen Hort angegeben (siehe Anm. 4—9), obwohl die erste gedruckte Information darüber im 4. Heft des VII. Bandes, 1872, der Zeitschrift Archaeológiai Értesitő erscheint. Für die Auffindung des Hortes wurde fälschlich das auf dem Umschlag des VII. Bandes gedruckte Jahr 1873 angenommen, doch sind in diesem Band auch die Hefte 1—6 von 1872 miteingeschlossen (siehe Anm. 1—2).

Die Münzen des Hortes von Tisa wurden auf Grund der Eintragungen im handschriftlichen Band *Éremleletek* (siehe Anm. 13) untersucht. Bei einem Vergleich der Gesamtsumme der Münzen auf Taf. I—V wurde festgestellt, dass sie sich nur wenig von der bei Bielz angegebenen unterscheidet (siehe weiter oben, S. 30—39).

In seiner Zusammensetzung ist der Hort einzigartig, da er fünf, zwischen 219 v.u.Z. — 239 u.Z. geprägte Münztypen umfasst.

71,89% der Gesamtzahl der republikanischen Münzen wurden zwischen 94—80 v.u.Z. geprägt; ihr Enddatum ist 43—42 v.u.Z. Somit unterscheidet er sich nicht wesentlich von anderen Münzhorten, die zwischen 42—40 v.u.Z. enden (siehe weiter oben, S. 40—41 und Anm. 19—25).

Auf Grund ihres Erhaltungszustandes kann man annehmen, dass die Münzen in zwei oder sogar drei Etappen gehortet wurden. 1. im 2. Jh. v.u.Z., als die thasischen Tetradrachmen und die Drachmen aus Dyrrhachium und Apollonia ins Land kamen. 2. im 1.Jh. v.u.Z., da der römisch-republikanische Denar in Dazien vorherrschend war und 3. im 3.Jh.u.Z., da die 13 in Rom geprägten Silbermünzen hinzukamen.

Die Zusammensetzung dieses Hortes, sowie auch desjenigen aus Hunedoara ist entweder der Vorliebe des Hortens alter Münzen wegen ihres Silberwertes (siehe Anm. 26—27) zuzuschreiben, oder sie spiegelt die wirtschaftliche Lage der Daker wieder, die ihr bewegliches Gut wohl bewahren, aber es nicht vermehren konnten. Dies würde auch mit der geringen Zahl der Hortmünzen des 3.Jhs.u.Z. übereinstimmen. Sie genügt aber doch, um zu beweisen, dass die Daker auch in der römischen Provinz Anteil an dem Wirtschaftsleben hatten.

---

[26] G. Mickwitz, *Geld und Wirtschaft im römischen Reich des vierten Jahrhunderts n.Chr.*, în *Commentationes Humanarum Litterarum*, tom. IV, nr. 2, Helsingfors, 1932, p. 37, nota 54.

[27] *Ibidem*, p. 128.